

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TAYLIM VAZIRLIGI

AJINIYOZ NOMIDAGI NUKUS DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI



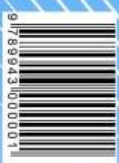
*Filologiya fanlari doktori, professor, Qorqalpoq'istonda
xizmat ko'rsatgan fan arbobi*
**YULDAS MATKARIMOVICH
IBRAGIMOVNING**
80 yillik tavalludiga bag'ishlangan:

«GLOBALASHUV DAVRIDA TURKIY SHEVASHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI»

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy

ANJUMAN MATERIALLARI

23-noyabr 2022-yil



Тошкент
2022

Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI O'quv-uslubiy Kengashi tomonidan 2022-yil 10-oktabrdgi 2-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan

Maqolalarni to'plovchi va nashr uchun ma'sul:

U.Yu. Ibragimova,

O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi, dotsent, *Maqola va tezislarning ilmiy saviyasi, ma'lumotlarning haqqoniyligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.*

Mas'ul muharrirlar:

Sh.Buranova,

p.f.n., dotsent, O'zbek tili kafedrası mudiri;

U. Yu. Ibragimova,

f.f..doktori (PhD) dotsent.

Tahrir hay'ati:

Q.A.Qodirov, NukusDPI Yoshlar bilan ishlash va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha prorektori;

G.Qurboniyozov, O'zbek tili kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori;

Sh.M.Buranova, O'zbek tili kafedrası mudiri, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

U.Yu.Ibragimova, O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

G.A.Yusupova, O'zbek tili kafedrası katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

S.J.Shinnazarova, Qoraqalpoq tili kafedrası dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.

Taqrizchilar:

N.Q. Murodova, f.f.d., professor, Navoiy davlat pedagogika instituti;

I.O'. Darvishev, f.f.n.,dotsent, Namangan davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrası;

Z.Yu.Ibragimova, f.f.n., dotsent, Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrası.

Globalashuv davrida turkiy shevashunoslikning dolzarb muammolari xalqaro konferensiya to'plami [Матн]. – Тошкент: "Firdavs-shoh" нашриёти, 2022 й., – 440 б.

Ushbu to'plamda globalashuv davrida shevashunoslikda ilgari surilayotgan yangicha ko'z-qarashlar, o'zbek adabiy tili va sheva munosabati, shevalarning tuzilish xususiyatlari, turkiy tillar shevalarining yangi tadqiqotlari, turkiy shevashunoslikning milliy-madaniy xususiyatlari, tarixiy dialektologiya, dialektal leksikografiya, dialektal onomastika singari masalalar tadqiq etiladi.

To'plam filolog o'qituvchilar, doktorant-tadqiqotchilar, magistrantlar, talabalar va ushbu soha bilan qiziquvchi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan.

II-SHO‘BA. LINGVOGEOGRAFIYA VA AREAL LINGVISTIKANING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

ХОРАЗМ ДИАЛЕКТАЛ ЗОНАСИНИНГ ТУРКМАН ТИЛЛИ ТИЛ ОРОЛЛАРИ

Алимарданов Элёр Илхом ўғли
ТошДўТАУ таянч докторанти
alifiroqiy.95@gmail.com

Аннотация

Хоразм диалектал зонасида ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қозоқ тилли диаспоралар уюшган ҳолатда яшайди. Улар мулоқот жараёнида ўрнига кўра, ўз тилларидан, ўзбек шеваларидан (ўғуз, қипчоқ лаҳжаларидан) ва ўзбек адабий тилидан фойдаланадилар. Мақолада илк бор ўзбек тили массивидаги бошқа тил вакиллари шеваси ареали – “тил ороли” сифатида тадқиқ этилди. Шунга кўра, Хоразм диалектал зонасининг Хоразм вилояти туркман тилли тил ороллари ҳақида маълумот берилди.

Калит сўзлар: Ўзбек тили, туркман тили, тил ороли, Хоразм диалектал зонаси, ўғуз лаҳжаси.

Annotation.

Uzbek, Turkmen, Karakalpak, Kazakh speaking diasporas live in an organized state in the Khorezm dialectal zone. They use their native language, Uzbek dialects (Oghuz, Kipchak dialects) and Uzbek literary language in the process of communication. In the article, for the first time, representatives of other languages in the Uzbek language massif were studied as dialect area – “language island”. Accordingly, information was provided about the Turkmen-speaking language islands of the Khorezm region of the Khorezm dialectal zone.

Key words: Uzbek language, Turkmen language, language island, Khorezm dialectal zone, Oghuz dialect.

Хоразм диалектал зонаси таркибига Хоразм вилояти, Жанубий Қорақалпоғистон туманлари, Тошҳовуз вилояти (Туркменистон Республикаси) ҳудудлари киради [Джураев, 1191: 67]. Диалектал зонада ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қозоқ тилли диаспоралар уюшган ҳолатда яшайди. Улар мулоқот жараёнида ўрнига кўра, ўз тилларидан, ўзбек шеваларидан (ўғуз, қипчоқ лаҳжаларидан) ва ўзбек адабий тилидан фойдаланадилар. Мақолада диалектал зонанинг Хоразм вилояти туркман тилли тил ороллари тадқиқ остига олинган.

Атрофи бир ёки бир нечта тиллар билан ўралган, инновацион марказдан узилган, алоҳида ривожланиш жараёнидаги лингвистик ҳудудга *тил ороли* дейилади. Илк бор тил ороли термини немис тилшунос олими В.Кун томонидан 1847 йилда қўлланилган. В.Кун тил ороли (нем. Sprachinsel) терминини Шарқий Пруссиянинг Конигсберг яқинида немис тилли аҳоли билан ўралган славян тилли жамоани ажратиб кўрсатиш учун ишлатган. Атрофи ўзбеклар билан ўралган Хоразм диалектал зонасидаги тегишли туркман тилли ареаллар тил ороли мақомидадир.

Тил ороллари борасидаги тадқиқотларда тил оролининг 3 жиҳати муҳим эканлиги таъкидаланади [Mattheier, 1996: 812-819]:

1. Лингвистик
2. Ижтимоий (социологик) ва этнологик
3. Методологик

Маълумки, туркман уруғлари шева жиҳатидан (фонетик, лексик, морфологик) аксарият ўринларда умумий томонлари мавжуд бўлса-да, бир-бирини такрорламайдиган фарқларга ҳам эга. Шунга кўра, вилоятнинг турли ҳудудларида яшовчи туркманлар ўз шеваси билан бошқа туркманлардан фарқ қилган. Хусусан, Саримой, Нукус маскани маҳаллаларида оталар, Шихобод ва унга қўшни ҳудудларда шихлар, Туркманлар маҳалласида саларлар, Бўстон маҳалласида човдурлар яшайдилар ва шева жиҳатидан ўзига хос тафовутлари мавжуддир.

Атрофи ўзбеклар билан ўралган мазкур туркман маҳаллалари ўзига хос тил ороллари юзага келтирган. Бошқа тиллараро инновацион марказдан йироқ бўлса-да, лекин мазкур тилда мулоқот қилинадиган ва ўзича ривожланиб бораётган Хоразм туркманлари шеваси тил оролига тўғри келади.

Адабиётларда тил ороли термини лингвистик ва диалектологик орол терминлари билан ҳам аталади. Агар ҳар бир диалект фақат ўзига мансуб чегараларда қолса, бундай тил ландшафтини лингвистик ёки диалектологик орол деб ҳисоблаш мумкин бўлади. [Olloyorov, 2020: 61-bet].

Тил ороли сифатида Хоразм туркманларининг узок ўтмишига алоқадор лингвистик-лисоний тарихи бор. Буни ареал-хронологик, диахрон нуқтайи назардан ўрганиш мумкин бўлади. Зеро, тил (шева) жамият билан боғлиқ тарзда ўзгариб боради.

Тилнинг тарихи бевосита халқнинг тарихи билан боғлиқдир. Шу сабабдан Хоразм диалектал зонасида (Хоразм вилояти) туркманларнинг ўрни, уларнинг кўчиб келиши ва жойлашуви тарихи ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни жоиз деб билдик.

Вилоятнинг Урганч тумани Туркманлар маҳалласида туркманларнинг асосан, салир (қисман, човдир, ота, така) уруғи вакиллари яшайди. Маҳаллада 4500 дан ортиқ аҳолидан 2800 дан ортиғи ўзбеклар бўлса, 1800 га яқин туркманлар истиқомат қилишади. Маҳаллада туркман тилига ихтисослашган мактаб, Ўзбек-турман дўстлик уйи, туркманларнинг қадимий манзил-макони бўлган Улли ҳовли мажмуаси жойлашган.

Маҳалладаги туркманлар ҳозирги Туркменистон Республикаси Мари вилояти Тахтабозор туманидан кўчиб келишган. Ҳозирги кунда мазкур туркманлар ўзбеклар билан аралаш ҳолда уларга қиз бериб, қиз олиб қуданда, қариндош бўлиб яшайдилар. Шунга кўра, ушбу ҳудуд шеvasи ҳам ўзига хосдир.

Салирлар ҳақида С.Атаниязов маълумот бераркан, уруғни (жойлашган ўрнига кўра) 3 катта гуруҳга бўлади ва Хоразм вилояти Урганч туманидаги салирларни Бухоро вилоятининг Бухоро, Олот, Қоракўл туркманлари, Самарқанд вилоятининг Нурота, Қўшрабoт ва Лебап вилоятининг Деҳнав, Фароб, Чоржўй салирлари билан бирга иккинчи гуруҳга киритади ва тил жиҳатидан марказий туркман шевалардан анчайин фарқ қилишини айтиб, туркман шеваларининг иккита (ўғуз, қипчоқ) гуруҳидан қипчоқ гуруҳига мансублигини қайд этади [Ataniyazov, 1999: 5].

Қўшқўпир тумани Шихобод маҳалласида ҳам камсонли бўлса-да, туркман диаспораси вакиллари истиқомат қилади. Маҳаллий халқ тилида Ших қишлоғи ҳудудида 3 та Шихобод, Ёшлик, Боғзор маҳаллалари жойлашган. Асосий туркманлар қишлоқнинг Шихобод маҳалласида истиқомат қилишади ва қишлоқдагилар бу жойни “*Туркман оба*”, “*Туркманлар обаси*” номи билан атайдилар.

Ших Хоразм вилояти Қўшқўпир туманининг энг чекка Туркменистон Республикаси билан чегара ҳудудида жойлашган қишлоқ бўлиб, уни шимолда Ғозовот, жанубдан Оқдарбанд, шарқ томондан эса, Ҳайрoбод қишлоқлари ўраб туради. “Довудкўл” захқаши эса қишлоқ ерларини тенг иккига ажратган [Муллаев, 2013: 9]. Маҳаллий халқ тилида Ших деб номланувчи қишлоқ ҳозирги кунда уч Шихобод, Ёшлик, Боғзор маҳаллаларига бўлинган ва аҳолининг асосий қисми шихлардир. Қишлоқнинг, умуман, ушбу жойларнинг тарихан ташкил топиши, тараққий этишида шихлар муҳим рол ўйнаган. Шунга кўра, ших этноними ҳақида тўхталиб ўтамиз.

Ших шу номдаги туркий уруғ бўлиб, Ўзбекистон миллий инцеклопедиясида шихларга қуйидагича таъриф берилади: Шихлар – туркий қабила. Шихларнинг асосий қисми ўрта асрлардан ҳозирги Туркменистоннинг ғарбий қисмида, Ўзбекистоннинг Бухоро, Қоракўл, Навоий, Муборак туманларида яшаганлар. Ших уруғ сифатида ўзбекларнинг қутчи, қарлук қабилалари таркибида ҳам учрайди. Ших ўз номларини шайх (диний унвон, муқаддас жой, мадраса назоратчиси ва ҳ.к.)ларга яқин қўйиб, келиб

чиқишларини эса Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар билан боғлайдилар. Аслида Ших ўрта асрларда йирик қабилалардан бирининг номи бўлиб, кейинчалик тармоқларга бўлиниб кетганлар. XIX асрнинг иккинчи ярмида Шихнинг асосий қисми ярим кўчманчи бўлиб, чорвачалик билан шуғулланганлар. XX асрнинг 20-30-йилларида Туркменистондаги шихлар туркманлар таркибига Ўзбекистонда яшаган шихлар ўзбеклар таркибига сингиб кетишган [O'zbekiston milliy inseklopediyasi, 10-jild. 2005: 80].

Инцеклопедияда келтирилган маълумотларда Хоразм вилояти ва ундаги шихлар ҳақида айтиб ўтилмаган. Таъкидлаш жоизки, вилоят ҳудудида ших этноними билан боғлиқ бир нечта топонимлар тарихдан мавжудки, ҳозиргача жой маъноси сифатида қўлланилиб келинмоқда. Қўшқўпирдан бошқа Хива шаҳрида Шихлар, Янгибозор туманида Бошқашихлар маҳаллалари шулар жумласидандир.

Шовот тумани Бўстон маҳалласи ҳам туркманлар тўп-тўп бўлиб яшайдиган манзилгоҳлардан биридир. Маҳаллада 3700 дан ортиқ аҳолининг 800 га яқини туркман миллатига мансуб аҳолидир. Бўстон маҳалласи Шовот тумани марказидан 11 км, Урганч шаҳридан 50 км узоқликда чегара ҳудудда жойлашган. Маҳаллада туркманларнинг, асосан, човдур уруғи вакиллари истиқомат қилишади. Айтиш жоизки, собиқ Иттифоқ даврида ушбу ҳудудда ҳам ўзбек тилида, ҳам туркман тилида фаолият олиб борилган мактаб бўлиб, мустақилликнинг илк йилларида кадр танқислиги, туркман тили ўқитувчиларининг йўқлиги сабаб мактаб тамоман ўзбек тилида ўқитила бошланган. М.Сапаров ўзининг “Хоразм воҳасидаги туркий тилларнинг ўзаро муносабатлари” монографиясида ҳам ушбу мактаб ва ҳудуд туркманлари ҳақида қуйидагиларни баён этади: “Хоразм область Шовот районидаги Лермонтов номли ўрта мактабнинг (бу мактабда ўзбек ва туркман ўқувчилари таҳсил олишади. Туркман болалари 8-синфгача туркманча ўқишни давом эттиргач, 9-10-синфларни ўзбек тилида ўқишади. Истаганлар қўшни Тошҳовуз шаҳрига бориб, ўқишни у ерда туркманча давом эттирадилар) туркман тили ва адабиёти ўқитувчиларининг маълумотига қараганда, туркман ўқувчилари иншо, ҳатто баён ёзганларида ўзбекча (Хоразм ўзбеклари тилига хос) сўзларни беихтиёр қайта-қайта ёзиб юборганлар. Дарҳақиқат, бу ердаги туркманлар тилида икки тиллилик мавжуд. Улар ўзбеклар билан бўлган муомалада ўзбек тилида (Хоразм шеваларида), уйларида эса, туркман тилида гаплашадилар. Суҳбат давомида вазият талаби билан туркман тилидан ўзбек тилига ёки ўзбек тилидан ўз она тилига осонгина ўта оладилар” [Сапаров, 1988: 22].

Тупроққалъа тумани Саримой ва Нукус маскани маҳаллалари ҳам туркманлар гуруҳ бўлиб истиқомат қиладиган манзилгоҳлардандир. Икки қўшни маҳалла 2018 йилгача бир – Саримой маҳалласи бўлган ва турли ижтимоий сабаблар туфайли икки маҳаллага ажратилган. Жами бўлиб икки маҳаллада 3600 га яқин туркманлар яшайдилар. Саримой маҳалласида 16-

сонли мактаб туркман тилига, Нукус маскани маҳалласида эса, 11-сонли мактаб ўзбек-туркман тилларига ихтисослашган.

Саримой ва Нукус маскани маҳаллаларида туркманларнинг ота уруғи вакиллари яшайдилар. Ахборот берувчиларнинг маълумотига кўра, маҳаллий оталар Тўрткўл туманидан кўчиб келишган. Тўрткўл туркманлари (аталар) шевасини С.Аразкулиев томонидан ўрганилган бўлиб, олим аталарнинг шеваси билан бирга уларнинг тарихи, тарқалиши ҳақида қимматли маълумотларни бериб ўтади.

С.Аразкулиев ўзининг монографиясида Тўрткўл туркманлари шеваларини 2 гуруҳга бўлади: Ўзбек тили таъсирли туркман шевалари ва қорақалпоқ тили таъсирли туркман шевалари [Аразкулиев, 1961: 6]. Монографиядаги Саримой ва Нукус қишлоқлари туркманлари шеваси қорақалпоқ тили таъсирли туркман шеваларига киритилади. Айтиш керакки, орадан 60 йилдан ортиқ вақт ўтди, мазкур ҳудуд халқлари ҳаётида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар юз берди. Собиқ Иттифоқ парчаланиб, давлатлар мустақилликка эришди ва мамлакатда давлат ва миллий тилларнинг нуфузи янада ортди. Давлат тили сифатида ўзбек тили ҳудуддаги миллий тилларга ўз таъсири ўтказмоқда. Шунга кўра, Тўрткўл туркманлари шевасига, хусусан, Саримой ва Нукус маскани туркманлари шевасига ўзбек тилининг кучли таъсири мавжуд.

Хоразм туркманларининг тил ороли сифатида бир қанча ўзига хосликлари мавжуд, хусусан, географик жиҳатдан жуда узок бўлмаса-да, лекин шева жиҳатидан фарқли, шунингдек унча катта бўлмаган ҳудудлардаги мазкур тил вакиллариининг яшаб турган ҳудудига кўра, 3 та тил оролига ажратдик:

1. Саримой ва Нукус маскани;
2. Туркманлар маҳалласи;
3. Шихобод-Бўстон.

Тупроққалъа туманидаги Саримой ва Нукус маскани маҳаллари узок вақтлар битта қишлоқ бўлиб, кейинги даврда ҳудуд жиҳатидан бўлинган бўлса-да, аммо икки маҳалладаям бир уруғ (ата) вакиллари, қавм-қариндошлар истиқомат қилишади. Шунинг учун ҳам ушбу тил ареалига битта тил ороли сифатида қараш мақсадга мувофиқдир. Шихобод (Қўшқўпир) ва Бўстон (Шовот) маҳалларини туркманлари шеваси муҳим аксар тил ўхшашликлари жиҳатидан битта тил ороли сифатида қарашни лозим деб топдик. Туркманлар маҳалласи эса, ўзи алоҳида тил ороли сифатида келтирилди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, тил ороллари юзага келишида “буюк кўчишлар”, сиёсий-ижтимоий келишмовчиликлар сабаб бўладиги [Olloyorov, 2020: 61-bet], туркман тил ороллариининг юзага келишида ҳам ўзига хос сабаблари бор. Бу ҳақида юқорида тўхталиб ўтдик.

Адабиётларда тил ороллари *нинг* 3 кўриниши борасида фикрлар баён этилади [Mattheier, 1996: 812-819]:

1. Прогрессив тил ороллари (кенгайиб борувчи);
2. Регрессив тил ороллари (торайиб борувчи);
3. Интровертиал тил ороллари (маълум ижтимоий қатлам вакиллари, масалан, диндорлар билан боғлиқ).

Хоразм туркманлари шеваси *регрессив тил ороллари*га мансуб бўлиб, узоқ вақтлардан буён ўзбеклар билан яқин алоқада яшаш туфайли ўзбек тилининг яхшигина таъсири мавжуд. Айтиш жоизки, туркманлар билан ўғуз ўзбеклар ўртасидаги муносабат тўғрисида гап борар экан, иккисининг ҳам ташкил топишида ўғуз компонентининг асосий роль ўйнаганлигини алоҳида қайд қилиб ўтиш керак бўлади. Ўзбеклар билан туркманлар ўртасидаги алоқа генетик томон билан чекланмайди. Ўзбек уруғлари орасида туркман номли уруғнинг бўлиши, туркманларда ўзбек уруғларидан баъзи бирларининг номлари учраши бу икки халқ муносабатлари тарихининг илдизлари ниҳоятда чуқур эканлигидан далолат беради [Кармышева, 1976: 214-230.]. Улар бир-бирларига қиз олиб қиз беришган. Абулғозий Баҳодирхоннинг ўғли Анушахоннинг хотини Тўхтаҳоним Хоразмнинг жанубидаги Дарғон қишлоғида яшовчи туркман уруғларидан бўлган [Бартольд, 1963: 612]. Абулғозий Баҳодирхоннинг ёзишича, туркманларнинг *алиэли* уруғи туркман ва ўзбекларнинг аралашуви натижасида юзага келгандир [Кононов, 1958: 75]. Туркман тили нохур диалектининг хивалилар уруғи қадимда Хоразмдан кўчиб келган ўзбеклар бўлиши мумкин, деган маълумотлар ҳам бор.

Регрессив тил ороллари инновацион марказдан узилган ҳолда ёндош тиллар таъсирига тушади ва тилда турли даражада ўзгаришлар юз беради. Шунга кўра, Хоразм туркманлари тил ороли сифатида марказдан ажралган ва кучли даражада ўзбек (ўғуз лаҳжаси) тили таъсирига тушган.

Регрессив тил ороли сифатида Хоразм туркманлари шеваси турли даражада ўзбек тилининг таъсирига учраган. Шу жиҳатдан, биз мазкур ҳудудларни ўзбек тилининг қанчалик таъсир доирасига учраганлигига кўра 3 даражага ёки (ранглар жиҳатидан) гуруҳга ажратдик:

Биринчи даражали ёки яшил рангли тил ороллари. Ушбу гуруҳга Тупроққалъа туманидаги Саримой ва Нукус маскани маҳаллалари мансуб бўлиб, мазкур ҳудуд туркманлари ўз шеваларини аксар ҳолларда яхши сақлаган, ўзбек тилининг таъсири (бошқа ҳудудларга нисбатан) жуда пассивдир. Тил ороли вакиллари қишлоқда, кўча-кўйда, умуман, ўз манзилгоҳларида туркман тилининг ота шевасида сўзлашадилар. Ҳаттоки шу ва шунга яқин ҳудудда яшовчи ўзбеклар ҳам мулоқот жараёнида туркман

тилида гапирадалар. Мазкур ҳудудда 2 та мактаб (11, 16-сонли) мавжуд бўлиб, бири фақат туркман тилига, иккинчиси эса, ўзбек ва туркман тилларига ихтисослашган.

Урганч тумани Туркманлар маҳалласи иккинчи даражали ёки сариқ рангли тил оролига мансуб бўлиб, маҳалладаги туркманлар, кўп ҳолатларда ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси, Урганч шевасида сўзлашадилар. Ўзбеклар билан аралашиб яшаш натижасида маҳалладаги туркманлар шеваси ўзбек тилининг кучли таъсирига учрамоқда. Айтиш жоизки, мазкур ареалда ўзбек ва туркман халқларининг бир неча юз йиллик яқин алоқада яшашлари маҳаллий ўзбеклар шевасига ҳам туркманча унсурларининг ўтишига олиб келган.

Ҳудудда туркман тилини ривожлантиришга имконият ва ҳаракат бор. Маҳалладаги 29-мактаб туркман тилига ихтисослашган.

Учинчи даражали ёки қизил рангли тил ороллари кўпчиликлар (ёндош) тиллир таъсирига юз тутиб, озчиликларнинг ўз тилини унутиш даражасидаги ареалларга нисбатан айтилади. Қизил ҳудудли тил оролларига Шихобод-Бўстон маҳаллалари мансуб бўлиб, мазкур ҳудудлар туркманлари ўз шеваларидан деярли фойдаланмайдилар, асосан, катта авлод вакиллари (40-50 дан ошган) ўзаро ўрнига кўра ишлатиши мумкин. Хоразм шеваларидан фойдаланувчи мазкур туркманларнинг урф-одатлариям ўзбекларники билан омукхталашиб кетган.

Хулоса:

1. Хоразм диалектал зонасида ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қозок тилли диаспоралар уюшган ҳолатда яшайди. Улар мулоқот жараёнида ўрнига кўра, ўз тилларидан, ўзбек шеваларидан (ўғуз, қипчоқ лаҳжаларидан) ва ўзбек адабий тилидан фойдаланадилар.

2. Атрофи ўзбеклар билан ўралган Хоразм диалектал зонаси туркман тилли ареаллари ўзига хос тил ороллари юзага келтирган. Бошқа тиллараро инновацион марказдан йироқ бўлса-да, лекин мазкур тилда мулоқот қилинадиган ва ўзича ривожланиб бораётган Хоразм туркманлари шеваси тил оролига тўғри келади.

3. Хоразм вилоятида туркманларнинг, асосан, ота, салир, човдур, ших уруғи вакиллари уюшган ҳолатда яшайди.

4. Вилоят ҳудудида туркман тилли тил ороллари яъни туркман тилида сўзлашувчи манзилгоҳлар қуйидагилар: Урганч тумани Туркманлар, Қўшқўпир тумани Шихобод, Шовот тумани Бўстон, Тупроққалъа тумани Саримой ва Нукус маскани маҳаллалари.

Хоразм туркманларининг тил ороли сифатида бир қанча ўзига хосликлари мавжуд, хусусан, географик жихатдан жуда узоқ бўлмаса-да, лекин шева жихатидан фарқли, шунингдек унча катта бўлмаган ҳудудлардаги

мазкур тил вакилларининг яшаб турган ҳудудига кўра, 3 та тил оролига ажратдик:

1. Саримой ва Нукус маскани;
2. Туркманлар маҳалласи;
3. Шихобод-Бўстон.

5. Хоразм туркманлари шеваси *регрессив тил ороллари*га мансуб бўлиб, узоқ вақтлардан буён ўзбеклар билан яқин алоқада яшаш туфайли ўзбек тилининг яхшигина таъсири мавжуд.

6. Регрессив тил ороли сифатида Хоразм туркманлари шеваси турли даражада ўзбек тилининг таъсирига учраган. Шу жиҳатдан, мазкур ареаллар ўзбек тилининг қанчалик таъсир доирасига учраганлигига кўра 3 даражага ёки (ранглар жиҳатидан) гуруҳга бўлинади:

- а. Биринчи даражали ёки яшил рангли туркман тилли тил оролига Саримой-Нукус маскани;
- б. Иккинчи даражали ёки сариқ рангли туркман тилли тил оролига Туркманлар маҳалласи;
- с. Учинчи даражали, қизил рангли тил оролига Шихобод-Бўстон ареаллари киради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аразкулыев С. Гарагалпагыстан АССР-ның Дөртгүл районындакы түркмен геплешиклери. Ашгабат, 1961.
2. Бартольд В.В. Очерки истории туркменского народа.// Сочинения. М., 1963.
3. Джураев А. Теоретические оновы ареального исследования узбекоязычного массива. Ташкент, 1991.
4. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. М., 1976.
5. Кононов А.Н. Родословная туркмен. М.-Л. 1958.
6. Муллаев Қ. Шайхликлар. Урганч: Хоразм, 2013.
7. Сапаров М. Хоразм воҳасидаги туркий тилларнинг ўзаро муносабатлари. Тошкент, “Фан”, 1988.
8. Ataniyazov S. Türkmen boylarinin geçmişi, yayilişi, bugünkü durumu ve geleceği // Bilig, 1999.
9. Mattheier, Klaus J. (1996): „Methoden der Sprachinselforschung.“ In: Goebel, Hans, Nelde, Peter H., Starý, Zdenek, Wölck, Wolfgang (eds.) (1996/97): Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An international handbook of contemporary

research. Manuel international des recherches contemporaines. 1. Halbbd. Berlin, New York: de Gruyter.

10. Olloyorov Q. Areal lingvistika (o'quv-uslubiy qo'llanma). Toshkent, 2020.

11. O'zbekiston milliy inseklopediyasi, 10-jild. Toshkent, O'zbekiston milliy inseklopediyasi nashriyoti, 2005.

МУНДАРИЖА

I-SHO'BA. TURKIY SHEVASHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

Ю.М.Ибрагимов. Жанубий оролбўйи ўзбек шевалари лексикасида луғавий бирликларнинг этимологик талқини	3
Қ.Қодиров. Тил – давлат сиёсатининг устувор масаласи сифатида	10
N.Murodova. O'zbek tilining dialekt sistematikasi.....	13
Т.К.Сыдыкова. Диалектилер – адабий тилдин башаты	16
Л.К.Ишкильдина. О фонеме [з] в караидельском говоре северо-западного диалекта башкирского языка.....	22
И.Дарвишов. Шева – этнослараро жараёнлар ҳосиласи	28
З.Дўсимов, Ш.М.Алимова. Хоразм кипчоқ шеваларида туркий қатламга мансуб айрим сўзлар таҳлили.....	34
А.А.Закиров, С.Н.Ахмедов. Лексико-семантические источники образования этнотопонимов джизакского региона.....	39
Г.Р.Мугтасимова. Татар халык мәкальләрендә күзәтелгән морфологик диалектизмнар	42
I.O.Darvishov, Z.Yu.Ibragimova. Vowels in turkic dialects and related linguistic patterns	46
Сəлахова Р.Р.к., А.Р.к.Хəсəнова. Татар теле дилектларында кайбер туганлык атамаларының кулланылыш үзенчəлеклəре	56
Sh.X.Norbayeva. Xorazm shevalari leksikasi tarkibida substrat asosli birliklar	61
Г.К.Базаралиева, Г.С.Кожобекова. Кыргыз тилинин аксы говорундагы тилдик өзгөчөлүктөрү	66
S.Rahmonov. Chandir shevalarining boshqa shevalar bilanmunosobati.....	75

B.A.Raxmanov. Surxondaryo dialektal maqol, matal va aytimlarida uchraydigan etnografizmlarning etnomadaniy xususiyatlari.....	77
Г.Э.Садыралиева. Кыргыз тилиндеги диалектилердин лингвомаданий өзгөчөлүктөрү	82
Н.Г.Янгибаева. XX асрнинг 20-йилларида ўзбек адабий тили шеваларининг фонетик хусусиятлари.....	86
M.Allamberganova. Turkiy yozma yodgorliklar tilidagi soʻzlarning oʻzbek shevalarida qoʻllanishi	90
O.E.oʻ.Nurjonov, I.K.q.Ruzmetova. Xorazm qipchoq shevalari etnografik leksikasidagi soʻz yasaliishi hodisasi.....	93
Z.V.Alimova. Sharq sevasunosligi va fors tilining tehran lahjasi xususida	96
A.M.Hasanov. Oʻzbek adabiy tilidagi leksik boʻshliqlarni sheva soʻzlari bilan toʻldirilish tarixiga nazar.....	99
A.Djoldasbayeva. Shevalarda ifodalangan taom nomlarining izohi	104

II-SHOʻBA. LINGVOGEOGRAFIYA VA AREAL LINGVISTIKANING NAZARIY-METODIK ASOSLARI

S.Ashirboyev. Kontinuum va uning areal lingvistikadagi talqinlari.....	107
Қ.З.Сембиев. Топонимдердің лексика-семантикалық құрылысы.....	122
А.Ш.Ишмухаметова. Названия некоторых ядовитых лекарственных растений в диалектном ареале башкир	129
B.E.Kilichev. Buxoro toponimlari tarkibi va areali haqida.....	135
N.A.Rasulova. Formation of areal linguistics and its studying	138
S.M.q.Poʻlatova, Z.M.q.Poʻlatova. Areal lingvistikaning metodologik va metodik asoslari	142
N.Sh.Kurbanazarova. Areal lingvistikaning boshqa fanlar bilan aloqasi	145
Э.И.ў.Алимарданов. Хоразм диалектал зонасининг туркман тилли тил ороллари.....	149
Sh.M.Tillayeva. Dialektologiya va lingvistik geografiya.....	156
M.Muhammadiyeva. Maishiy leksikaning areal tasnifi	161
P.Мадаминова. Қорақалпоғистон ўзбек шеваларида этнографизмларнинг ареал тадқиқи	163

III-SHOʻBA. DIALEKTAL LEKSIKOGRAFIYANING DOLZARB MASALALARI

J.Eltazarov, Z.Husanova. “Devonu lugʻat-it turk”da kishı otları va laqablar.....	169
Ә.Ш.к.Юсупова. XIX ғасыр сүзлекләредә диалекталъ сүзләренң урыны һәм роле	176
Ercan ALKAYA, Tuğba GÖKBAYIR. Türkiye’de dil alanında ali şir nevayi’nin eserleri üzerine yapılmış çalışmalarla ilgili bir değerlendirme	184
M.P.Валиева. Диалектная лексика Башкирского языка.....	194

Abdul Khalil Ahmadoughli. Klassik o‘zbek shoiri faqri tohir va uning adabi kishiligi.....	197
Ф.Р.Латыпов. Предположение о древнем восточно-средиземноморском происхождении социо-этнонима сарт у средневековых групп узбеков.....	202
М.В.Лебедева. Двужычные словари: проблемы и тенденции развития.....	212
M.Sh.Saidova. Qarindoshlik terminlari lingvistik tahlil o‘byekti sifatida.....	218
Muhammad Humayun Nadim. Shimoliy Afg‘oniston o‘zbeklari etnografik leksikasining tarixiy-etimologik xususiyatlari	224
Г.Э.Нәбиуллина. Фразеологик төзелешле кушма жөмлөләр.....	230
М.Абдиев, Р.Набиев. Фориш шевасининг айрим лексик хусусиятлари.....	235
Б.Умуркулов. Диалектизмлар – услубий восита.....	237
S.E.Turdimurodov. Leksikografik manbalarda evfemik darajalanishga xos ayrim xususiyatlar	241
Р.Тожиматов. Ўзбек диалектизмлари ва уларнинг Муҳаммад Юсуф шеърларида воқеланиши	245
M.Sh.Saidova. “Qayin” ishtirokida yasalgan qarindoshlik terminlarining yaratilish tarixi	249
Celâl GÖRGEÇ. Petrus simon pallas’in “Zoographia rosso-asiatica” adli eserinde kirgizca hayvan adlari.....	254
Х.Ч.Файзиева. Бойсун-шўрчи гуруҳ шеваларида от ва унга боғлиқ лексемалар.....	259
З.Ф.Яруллина. Татар паремияләрендә ат образы.....	267
Ю.У.Нурова. Паремалардаги озиқ-овқат номлари этнолингвистика объекти сифатида	272
Sh.Sariyev. Madir kulolchilik leksikasi talqini	275
П.Ж.Отениязов. Қарақалпақ халық ертеклеринде көркем сүўретлеў куралларының қолланылыўы.....	278
И.Казаков, Р.Т.қ.Жаңабаева. Ўзбек ва қорақалпоқ тилларида йилқи сўзининг қўлланилиши	284
О.И.о‘.Abdullayev. О‘zbek va qoraqalpoq tili lug‘atchiligining boyish manbalari va yo‘nalishlari	287
Ch.Karimboyeva. Inson ismlariga qo‘shib aytiladigan laqablar etimologiyasi (amudaryo tumani misolida)	290
N.B.Adizova. Buxoro viloyat toponimiyasining mavzuviy-nominativ tasnifi	293
A.X.Turdialiyev. Mahalliy joy nomlariga doir mulohazalar	299
Шәйхулов Ю.Д.у. Тәрки сүзләрнең инглиз сүзлекләрендәге урыны	303
S.Sh.Yusupov. Ota leksemali nekrotoponimlar	309
Hodiyeva M.A.q. Kasbi tumanidagi <i>maymanoq, mug‘lon</i> qishloqlarining tarixiy-etimologiyasi	312

T.Fayzullayeva. Pastdarg‘om tumani sag‘zil qishloq leksikasilan namunalar	315
M.Xazirbayeva. Qoraqalpog‘iston hududidagi turkiy xalqlar etnografiyasi	319
З.Р.Хидралиева. Иқон шевасида сон сўз туркуми	322
IV-SHO‘BA. ADABIY TIL VA SHEVALAR MUNOSABATI	
A.Бердиалиев. Тилнинг этник гуруҳларга хос амалий шакллари тизимида адабий тилнинг мавқеи ҳақида	325
Р.Х.Абдрахманов. Сөзөзгеримнің тілдік механизмін жасаудағы дәйек қосалқылардың рөлі.....	330
A.A.Axrоров, S.F.Begimqulova. Fe‘lda analitik usulda shakl yasalish masalasi	336
Л.А.Бускунбаева. Особенности функционирования контекстуально-неполных предложений в башкирском языке.....	338
Ж.Хошаниязов. «Қорқыт» атамасы туўралы.....	343
Lubna Ali Mohammed. Contrastive analysis of arabic and english consonants.....	346
Р.Ж.Маҳмудов. Янги Ўзбекистонда тил тараққиётининг муаммолари.....	356
U.Ibragimova Nutqiy samaradorlikni ta‘minlashda ko‘chirma va o‘zlashtirma gaplarning o‘rni	363
S.Shinnazarova. T.Qayipbergenov shigarmalarinda qospa gap turindagi somatikaliq frazeologizmler	367
Said Mohammad Olim Labib. O‘zbek tilida arab alifbosidan foydalanishning muammolari.....	369
Э.Ю.Оразбаев. Туркий тиллардаги арабча ўзлашмаларда ундошлар таркибидаги вариантлик	376
M.O.Rahimova, F.O.q.Muhammadqodirova. Presuppozitsiya hodisasining yuzaga kelishi va o‘rganilish jarayoni.....	379
A.M.Rasulova. Shart maydonida modal so‘zlarning o‘rni	382
A.Мадаминов. Умра ибодати билан боғлиқ ономастик бирликларнинг лингвомаданий талқини	384
N.A. Kudratxodjayeva, Z.N. Usmonova. Kognitiv fan va kognitiv lingvistika	386
B.Qurbanbaeva, D. Xalmuratova. Qaraqalpaq folklori shigarmalarindaǵi dialektizmlerde sinonimiya qubilisi	389
С.Жалилов. Қиёсий лексиканинг долзарб масалалари.....	392
О.Хайтбаев. Фейл фраземаларнинг ҳозирги ўзбек ва қорақалпоқ тилшунослигида ўрганилиши	395
Ch.D.Chariev. Türkmen tilindegi túbir morfemalardiń fonologiyaliq dúzilisi hám buwin qurilisi.....	398
Х.Бегжанов. Ўзбек, қарақалпақ ҳам түркмен тиллеринде адам мүшелерин аңлататуғын айрым сөзлердиң типологиялық семантикасы ҳаққында	401
Ж.Ж.Ёдгоров. Шейрий матнда ономотопик сўз.....	403

Г.У.Темирханова. Хәзирги қарақалпақ тили лексикасы қурамындағы өзлестирме сөзлердің тематикалық сферасы	406
М.К.Каузнazarova. Qaraqalpaq tilindegi diuqanshılıq leksikasınıń túpkilikli hám ózlestirme qatlamı	411
S.K.q. Nurımbetova. Qaraqalpaq tilinde antroponimlerdın leksikalizaciya usılında jasalıw modeli.....	413
F.X.q.Qosimova, K.E.Usmonova. Phonological contradictions	416
Z.R.Tillabayeva. Nusrat rahmat ijodida dialektizmlarning qo‘llaniishi.....	419
А.М.Амангельдиева, Н.С.Баймакашева, А.Ә. Тұрғантай. Қазіргі қазақ есімдерінің лингвистикалық сипаты	422
Я.Курбанов. Организация обучения при формировании практических навыков	425
Айитбаева Ш. Тил – миллат маънавиятининг муқаддас тимсоли.....	429
Д.К. Ержанова. Көркем шығарманы лингвопоэтикалық аспектке үйрениўдің әҳмийети	431